

Csepegtetett osztálytársadalom

Régi gondom jött elő Éber Márk könyvét olvasva. Jó negyven éve baráti társaságban a haver eleresztett egy mondatot: ma már nincsenek osztályok, csak rétegek. Egy másik társulatban meg azt dobolták, hogy van a felső tízezer, van a széles középosztály, és vannak a prolik. Ezek között van némi átjárás, társadalmi mobilitás – legalábbis akkoriban még volt: a Nékosz-fiatalok fel tudtak törni orvosnak, netán írónak... Ma már ez az átjáró be van falazva.

Aztán volt olyan beszélgetésem meg magányos tanakodásom, amikor a kasztosodásba ütköztem, akár vitákban, akár csak filózva a rémes jelenségen. Mert sokféle kaszt van, éles határokkal, nem csak indiai rend a kasztok átléphetetlenségével. És persze horizontomon ott lebegett a „jóléti állam” egykori valósága Nyugaton, az állam újraelosztó (egyenlőtlenséget kiegyenlítő) szerepével. Azzal, ami egy időre elhomályosította, hogy osztályok léteznek – ha nem is marxi megfogalmazásban. Idővel aztán a jóléti társadalom is lehanyatlott, tán Svédországban maradt egy csücske. És hogy mi lett nálunk, és miért, azt nem tudtam megfejtetni.

Ezért felejtettem az egészet, mert megoldhatatlannak véltem ezt az egész marxi osztályelméletet a javítási kísérleteivel egyetemben. Igaz, közben beugrott Thomas Piketty (*Capital et Ideology*, 2019) és Joseph Stiglitz (*Price of Inequality*, 2012) az egyenlőtlenség (elszegényedés, a lentiek leszakadása, a társadalom

1 százalékának hihetetlen gazdagodása, valamint ennek *ideológiai megteremtése-igazolása* stb.) Aztán az ún. perifériás országokat látva újra érdekelni kezdett ez a szociológiai gond. Most Éber Márk visszahozta az empirikus-elméleti gubancot, mégpedig hihetetlen alapos elemzéssel. (A hivatkozások, az idézett művek felsorolása negyven oldalt tesz ki a majd háromszáz oldalas dolgozatban.)

Éber Márk igyekszik új rendet vágni e képletben. Azt mondanám, hogy poszt-neo-marxista alapon visszatér az osztályfogalom – és a globálisan felfogott – osztályszerkezet elemzéséhez. Egyik fejezetének pl. éppen az a címe, hogy „Vannak-e osztályok?”. A válasz természetesen igen. Csakhogy fejtegetésében az az újdonság, hogy Éber a világ-rendszerként felfogott tőke-munka viszony alapján vizsgálódik. Még pontosabban: Immanuel Wallerstein közkeletű fogalma, a *centrum-periféria*, ill. *félperiféria felosztás* keretein belül elemzi az osztálykülönbségek (a tőke-munka ellentét) sajátosságát. (Hogy Wallersteint behozza és továbbgondolja, olyan erény, amit a mai gyors felejtésre épülő társadalomtudat idején nagyra becsülök.)

De hogy ne lebegtessem tézisést, így ír: „Az osztályviszonyok alapvetően tőke és munka viszonyait jelentik, vagyis az élet társadalmi (újra)termelésének folyamatában, a munka társadalmi megosztásának rendjében elfoglalt helyzetek (osztályhelyzetek) közötti viszonyokat. E tőke-munka

antagonisztikus, mert a formális és informális, termelő és újratermelő (reproduktív, bérért és nem bérért végzett) munkát végzők érdekei szemben állnak a tőke (vagyis a termelőeszközök) (magán)tulajdonosaival.” Ez utóbbiak mások felett rendelkeznek, *uralmat* gyakorolnak, kizsákmányolnak. Ez a klasszikus marxi gondolat, amit Éber később kiegészít az informális hatalommal, a nem bérért végzett szolgáltatásokkal, valamint a kulturális körülményekkel (iskolázottság, közvélemény lefedése) és az elnyomással, egyáltalán a közszféra látható-láthatatlan kontrolljával. E fogalmi felfogás áll nála szemben a rétegeket vizsgáló, statikus, nemzetekben gondolkodó szociológiával. Hát ez nekem kicsit dogmatikus, kicsit ős-marxizáló felfogás, ami a későbbi fejtegetések során finomodik, közeledik a „szociológiai képzelőerő” modelljéhez, azaz ahhoz a W. C. Millstől származó felfogáshoz, amiben a tőke-munka ellentét napi valóságát ezernyi láthatatlan, de élményszerűen átélhető képletéhez kötik.

De nem ez a könyv veleje. Ami Ébernél újdonság, az a globális tőke *világrendszerben* történő elemzése. Nem a globalizálódás, hanem a tőkés *világrendszer* jelenségtömegének megközelítése. Ezt a felfogását látványos példával vezeti be. Ez pedig mindnyájunk kütyüje, az okostelefon kifejlesztésének, gyártásának, piacának, ill. profitmegosztásának esete. A kütyü termék- és értékláncának elemzése villantja be nála a kapitalizmus (tőke-munka ellentét) világszerkezeti jelenségét. A Szilícium-völgyben, ahol évtizedes munkával kifejlesztették, modellálták, kézreállhatóvá tették az

okostelefont, óriási profit termelődik, ez a centrum-térben dolgozó tőke (tulajdonos, tudós, menedzser) előnye. Ezzel szemben az okostelefonhoz szükséges alapanyagok bányászata, feldolgozása a periféria országaiban történik, durvábban szólva a tőkéltes (véres) kizsákmányolás keretei között. Ott, a periférián gyerekmunkával állítják elő az okostelóhoz nélkülözhetetlen lítiumot. (Ez utóbbi „kitermelés” pokoli videóit magam is láttam: a frász tört ki. Éber e két pólust – a centrumra jellemző tőke-munka viszonyt, valamint a perifériában uralkodó barbarizmust az „okosteló-biznisz” példájával írja le. „A centrumtevékenységeket ellátók munkáját magas bérrel honorálják. Ezzel szemben az alap- és nyersanyag bányászata, ill. összeszerelése viszonylag alacsony hozzáadott értékű.” A perifériára jellemző termelési folyamatok alacsony munkabérrel, kedvezőtlen munkakörülményekkel párosulnak. A munkakörülmények (barbár) viszonyai kapcsán említi a Foxconn névre hallgató mamutcéget. Pár éve több tucat szerencsétlen kínai robotmunkás vetette le magát a cég tízemeletes épületének tetejéről: nem is a bér, hanem a munkakörülmények elviselhetetlensége miatt. (Negyedórás ebédidő, a munkás a gépre hasalva alszik éjjel, WC-re csak egyszer és pár percre mehet, stb.)

Az okosteló példája Éber egyik alapkérdését illusztrálja: a globális tőke termékláncolatának *világtérbeli* oldalát. Nemcsak hálózat van, fizikai területi kapcsolat, hanem földi tér mint tőkestruktúra. A Szilícium-völgy Kaliforniában, Ghána Afrikában van, kettejüket a tőke-munka ellentét globális szerkezete köti ösz-

sze, az egyik a mennyország (feltalálónak, menedzsernek, mérnöknek), a másik a pokol a napi 18 órában összeszerelő vagy bányában sziklákat turozó gyerekeknek. A mai, globális kapitalizmus térbeli szerkezet is, értelmiségi rövidlátás a modern tőkeviszonyokat csakis a fejlett világ struktúraelemzésére korlátozni. Nemcsak Észak-Dél ellentét létezik a globális világban, hanem centrum-periféria térvizsgálata (Földet átfogó láncolata) is. E példa azt is illusztrálja, miért hozza vissza a szerző az adathányas helyett a „szociológiai képzelőerő” (W. C. Mills-i) fogalmát. Noha ő is adatokkal dolgozik, de a „világrendszer” jelenséget csak ennek segítségével lehet megérteni.

A centrum-periféria filmszerű illusztrációja visszahozza a *félperiféria* fogalmát is, azt a közeget, ami a kelet-közép-európai országokat s persze Magyarhont is jellemzi. A félperiféria a centrumországok tőkéjének hányadával dolgozik – lásd német autógyárak –, és kis volumenű hazai fejlesztésű gyártással, hozzá tartozó alacsony bérrrel, alacsony szakképzettséggel operál. (Mit gondolsz, miért jön ide a német autógyár? Nemcsak az állami támogatás generózus nagysága, hanem a nyomott, alacsony bérszint kihasználása miatt is. Nem kell a Távol-Keletre vagy Ukrajnába költöztetni a gyárait, itt viszonylag magas képzettségű szakmunkástársaságot talál, egykor a Távol-Keletet jellemző alacsony bérköltséggel. Aztán mi, „bennlakók” szenvedjük az alacsony bérszint mindenre kiterjedő hatását – az óvónóktól az orvosokon át a mérnökökig –, és tovább tengődünk, irigyelve a Lajtán túli bérnívó áldásait. Ez volna villanásnyi légi felvételben

az Éber által használt félperiféria-struktúra legfőbb jellemzője.)

A félperiféria történeti kialakulásán túl Éber is nekiveselkedik e szféra osztályszerkezeti adatainak. Számos kutató statisztikai számításait mutatja be. Ezek közül nekem leginkább Kolosi Tamás és részben Szelényi Iván elemzésének ismertetése tetszett. Éber Kolosira támaszkodva mutatja be, mi a helyzet a rendszerváltás utáni, teszem azt a 90-es és a 2000-es évek magyar osztályviszonyaival (és az egyes rétegek elnevezésével). Kolosi Tamás és Dencső Blanka osztálymodelljében a következő klaszterek százalékos megoszlása szerepel: tőkések, menedzserek, vezető értelmiségiek 3, értelmiségiek 13, kisvállalkozók 10, szolgáltató osztály 15, szakmunkások 26, szakképzetlenek 33 százalék. Kolosiék úgy foglalják össze, hogy mára osztályszempontból hármas osztású társadalom képe rajzolódik ki. A tőkések, a felső menedzserek és a szabadfoglalkozású értelmiségi réteg alkotják a társadalom felső osztályát, elitjét. Ezt követi az értelmiség és a kisvállalkozók felső középosztálya, majd a középosztály zöme. Végül a belsőleg erősen differenciált szolgáltató-munkásosztály következik.

Éber ennél kicsivel továbbmegy, felbontja a tőke-munka hazai ellentétét: „megkülönböztetem egyfelől a centrumtőkét és a perifériás tőkét, másfelől elválasztottam a centrummunkát a perifériális munkától”. Ezen belül a magyar tőkeviszonyoknál tőkefrakciókat is elkülönít, „tegyünk különbséget külső-külföldi, illetve belső-belföldi tőkefrakciók között [...] valamint: egyfelől a Magyarországhoz képest nyugati-északnyugati forrással ren-

delkező – röviden nyugati tőke –, másfelől Magyarországhoz képest keleti tőke között.” Jó, különbséget teszek. És akkor mi változik az osztályfogalmat illetően? Világrendszerszintre emelkedik, és azon belül térben-struktúrában elkülönül. Az osztályfogalmat illetően nekem ez kevés. Ez a felbontás ugyan újszerű, de alig megy tovább a szociológiában honos rétegeződéseméletekben leírt modellnél.

Abbahagyom a kekeckedést eme alapos munka körül. Fontosabbnak tartom, hogy Éber belemegy a magyar társadalomszerkezet huszonhét éves periódusának adatainak felmérésébe. Vagyis félperifériális fejlődésünk *tendenciaelemzésébe*. Azt vizsgálja, hogy 1982 és 2009 között *honnán hová tart* hazánkban ez a fenti osztályszerkezet. Ismét csak a végeredményt mutatom, a fejlődés/visszafejlődés százalékos tendencialakulását, hogy ti. mi változott huszonvalahány év alatt. Tehát: elit és felső középosztály: 6,7, 12,8 százalék. Középosztály: 42,3, 29,5 százalék (lecsúszás...). Munkásosztály és depriváltak összevonva: 51, 57,7 százalék. Ami egyenlő a szegénység növekedésével.

A számsorok magukért beszélnek, a társadalom szétszakadása tendencia, a fent lévő vékony réteg növekedett (vagyonban, státusban, jövedelemben); de már a következő klaszternél látszik a szakadás, a középosztály lecsúszása (vagy attól való rettegetése...) várható. Leonard Cohen 1988-as klasszikus dala jut eszembe: *Everybody knows... The poor stay poor, the rich get rich.* („Mindenki tudja már, hogy a szegény nyomorult marad, a gazdag meg csak gazdagodik.”)

Nem terhelem az olvasót további számokkal. Amit hiányolok, az a kulturális osztályképző erő. Az, amit Piketty fentebb említett könyvében így fogalmazott meg: „Az egyenlőtlenség sem gazdasági, sem nem technológiai eredetből táplálkozik, hanem ideológiai és politikai jelleű.” Bár a francia sztárközgazdász új könyvének eme alaptézise vitatható. De hogy az osztályszerkezet mai globális alakításában az ideológia (sőt a kultúra) főszerepet játszik, az több mint valószínű. A neokonzervatív áramlat Amerikában, a neoliberális gazdaságtan Európában ideológiai öntőformákat gyártott: pl. hogy aki munkanélküli, az maga tehet sanyarú sorsáról, nem a rendszer és nem a tőke.

A másik mozzanat, amit hiányolok, a tőkés világrendszer legújabb fejleménye: nem a korábban vezető multik (Exxon, GM, GE) vezetik a tőzsdéi listákat, hanem gyártól, fizikai befektetéstől független digitális óriásvállalatok: a Google, az Amazon, a Facebook. Ez a tőke-munka osztályviszonyban is új helyzetet teremtett, nem beszélve a robotika fejlődéséről. Az adatgyűjtés, az adatmanipuláció, a totális megfigyelés rendszerében miképp alakul a kizsákmányolás? Nem tudnám megfogalmazni e váltás szociológiai következményeit, de e digitális cégek betörése sok mindent megváltoztatott: olyasmit „gyártanak”, ami nem kézzelfogható (mint pl. a mobiltelefon vagy az autó). Adatokkal dolgoznak, amelyeket ráadásul a fogyasztók (mi magunk) adunk a kezükbe. Más helyzet. Nem akarnék okoskodni, csak annyit súgnék, hogy ez egy újabb fordulat a szuperkapitalizmus és a munka viszonyában.

Közhely ma már, hogy a robotika munkanélküliséget teremt, újfajta uralmi rendszert, a mesterséges intelligencia (MI) világtőkés bevonása pedig lassan kiszorítja az emberfaktort – nem sorolom.

Végül a könyvcímbe és másutt szereplő metaforáról, a „csepp”-képről. Amikor a vízcsepp elhagyja a csapot, felül épphogy egy vonalnyi, ahogy hullik, alakja, volumene

növekszik, dagad, végül a kifejlett csepp legalul – itt, a csórók világában – a legvaskosabb. Hát ilyen a mi kis csepptársadalmunk, marxizálva, képregényesítve.

Éber Márk Áron: A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete. Budapest, 2020, Napvilág Kiadó. 284 oldal, 2900 forint.

Pető Iván

„A jó a gonosznak kedvezett”

114

„Aki megelőző szándékkal akar tanulni a holokausztból, annak arra kell törekednie, hogy felfedje azokat az elágazó előtörténeteket, melyek alapul szolgáltak a szörnyűséges gatzettek elkövetéséhez. Ezért nem elégséges ennek sokrétű okozóit olyan szavakra redukálni, mint például: a nemzetiszocialisták, a népnemzeti ideológia, a gyűlölet, a fasizmus, a totalitarizmus, a diktatúra, a kormányzati rendszer vagy a diktátor. Az ilyen szövevények [...] nem adnak semmire magyarázatot. Nemigen vezet eredményre az sem, ha a modern antiszemitizmust a több száz éves keresztény antijudaizmusra vezetjük vissza” – írja Götz Aly, a náciizmus, a holokauszt eredeti gondolkodású kutatója, 2017-ben németül, a 2019-es magyar kiadással lényegében egy időben, 2020 elején angolul is megjelent új könyvében. (Itt érdemes meg-

jegyezni: a magyar változat meglepő módon nem tünteti fel az eredeti mű címét, adatait, vagyis hogy a fordítás minek alapján készült.)

A 17. században a porosz udvarban keresztény hitre tért, török felmenőktől származó, magát németnek tartó Götz Aly előző, magyarul megjelent könyve (*Hitler népállama, Mozgó Világ*, 2014/4.) is világossá tette, hogy a 20. századi antiszemitizmus érzelmi, ideológiai okainál mélyebbre kíván ásni, a pragmatizmust, a racionális gyökereket keresi. Az európai zsidóellenességről szóló új könyvét a magyarul nem olvasható *Miért a németek? Miért a zsidók? (Warum die Deutschen? Warum die Juden?)* című, 2011-ben megjelent műve folytatásának tekinti ugyan, de értéséhez nem szükséges a korábbi munka ismerete.

A modern antiszemitizmust, ahogy a könyv címe is jelzi, Aly 1880-tól

számítja. Ekkor jelent meg Németországban az addig ismeretlen „antiszemitaizmus” szó, ekkor zajlott Poroszországban a zsidókérdésről egy parlamenti vita. Nagyjából ekkor kezdődött a nagy oroszországi pogromhullám, 1882-től törvényeket hoztak az ott élő ötmillió zsidó ellen, ekkor indult meg mindennek következtében a nagy menekülési áradat nyugat, elsősorban az Egyesült Államok felé. Aly nem említi ugyan, de ekkoriban, 1883-ban alakult meg a Magyarországi Antiszemita Párt is. Az újfajta zsidóellenesség – mondja Aly –, bár a tünetek, a diszkrimináció, a pogromok, egy adott területről, településről, országból elüldözés szándéka hasonlók, már nem a vallási előítéletekre, hanem nemzeti, társadalmi és gazdasági érvekre épült, amihez modernnek, tudományosnak tetsző antropológiai, biológiai, etnológiai hivatkozások társultak. Mindez nem elválasztható attól, hogy a zsidók jogi emancipálása egyre általánosabb lett, illetve ennek következményeként súlyuk a magasabb szintű oktatásban a népességen belüli arányukhoz képest jelentősen megnőtt, részarányuk bizonyos szellemi foglalkozásokban feltűnően magassá vált, a zsidó tulajdonú kereskedelmi, ipari és pénzügyi tőke látványosan teret nyert. A tömegeket az eredetileg emancipációs és demokratikus törekvésekből kinőtt olyan nemzeti mozgalmak ragadták magukkal, amelyek a saját nemzetet már mások fölé helyező programokat hirdettek. A nemzetük ébredését, sőt felsőbbrendűségét képviselő törekvések az etnikai nemzetnek önmege erősítő szándékkal is öröktől való, évezredek múltat teremtettek, nemzeti értékekre,

hőstettekre hivatkozó legendákat építettek. A nemzeti ébredés másodlagos terméke az irigységgel, a kudarcból való félelemmel átítatott antiszemitaizmus lett – így Aly. Mindez a legtöbb európai államban az első világháború után vált igazán a politika alkotóelemévé, mert alkalmas volt egy kollektivistá, osztályokon átívelő közösség megteremtésére. Úgy látja, a többség, minden ellenkező tartalmú szöveg ellenére, nem alsóbbrendűként vetette meg a zsidókat, inkább a sikereiket csodálta, mondhatni, felsőbbrendűnek látta őket, egy felülteljesítő kisebbségnek az alülteljesítő nemzeti többség mellett.

A nacionalizmusokra és antiszemita hullámokra reagálásként születtek meg a cionizmus, a zsidó nemzeti mozgalom első gondolatai, szintén az 1880-as évek elején. Aly jelzi, a zsidó haza megteremtésének szándéka akaratlanul harmonizált a nemzeti mozgalmak, államok nemzeti homogenitási törekvéseivel, az első világháború után ennek jegyében teret nyerő lakosságcserékkel, illetve az „anyaország” nélküli zsidók valami ritkábban lakott, távoli földrészre üzésének szándékával.

Aly a holokausztot a fordító által használt kifejezéssel „kontingentális”, vagyis feltételekhez kötött eseményként értelmezi, ahogy írja, egy nem valószínűtlen lehetőségként, melynek előtörténetében a különböző szereplők különböző célkitűzésekkel vettek részt, és e szereplők részben tudatlan, részben féltudatos, részben tudatos és szándékos cselekedeteinek együttes hatása következett be. Sokak számára nem lehetett világos, hogy az antiszemita beszéd Auschwitzhoz vezet, de 1880-tól

1939-ig egyre több európai kívánta, hogy tűnjenek el a zsidók, sokan az ügyben az erőszaktól sem riadtak meg.

Az az előny, véli Aly, melyet a zsidók iskolázottságuk és vállalkozói szellemük révén megszereztek, már az első világháború előtt csökkenőben volt. Kezdtett hatni a kormányok befektetése az oktatásba, a kibontakozó városiasodás. Amikor a későn jövők, a többségi nemzethez tartozók lefaragták az előretörő zsidósággal szembeni lemaradásaik jelentős részét, akkor erősödtek fel a sűrűlódások, s kapott szerepet az irigység. A következményekben jelentős szerepet játszott a választójog kiterjesztése, ezen belül is az átalakuló társadalmakban sokszor frusztrált, sikertelen választók megnyeréséért folytatott küzdelem. „Ez ahhoz a nehezen elviselhető belátáshoz vezet, melyet [...] még ha nem is jelentek ki teljes bizonyossággal, vitára szeretnék bocsátani – írja Aly –: a gonosz nem kizárólag gonoszból támad, hanem az elvileg jóból is.” A holokausztt összefüggésben áll a 20. századi Európa legnagyobb teljesítményével, a tömeges társadalmi felemelkedéssel. Az olyan politikai eszmék, mint a demokrácia, a népek szabadsága, a népakarat, az önrendelkezés, a társadalmi egyenlőség, fokozták a gyűlöletet a 20. században. Az egyén számára mindig bizonytalansággal, stresszel, csalódásokkal kísért felfelé törekvés feltüzeltelte az antiszemitizmust – foglalja össze elemzése következtetéseit.

A könyv terjedelmének túlnyomó részét a többé-kevésbé szisztematikusan bemutatott európai, elsősorban a közép- és kelet-európai, valamint a francia antiszemitizmus

megnyilvánulásainak bemutatása teszi ki. A fejezet-, illetve alfejezet-címek szelektív felsorolása jelzi a tematikát: *A nemkívánatosak visszatérte 1945-ben; A tunyák gyűlölik a serényeket* (az utóbbin belül: *A zsidók és az oroszországi nyomor; A keresztény románok protezsálása; Szaloniki: görögök a zsidók ellen); Béke, polgárháború, pogrom, 1918–1921* (ezen belül: *Új szabadság – lengyel tombolás; Ukrajnai tömeggyilkosságok); A kisebbségek és migránsok ellen* (a két világháború között); *A nemzetek megfosztják jogaiktól a zsidókat, 1918–1939* (ezen belül: Litvánia, Románia, Lengyelország, valamint: *A megalázott, öntelt Magyarország); Elüldözés és deportálás, 1938–1945*. Az utóbbi részben esik szó egyebek között a Németországból menekülő zsidók elhelyezésének megoldásával próbálkozó 1938-as eviani konferencia kudarcáról, az ekkori náci szándékról, a migráns zsidók tömegei által a befogadó országokban kiváltott fokozódó antiszemitizmusról, a náci Németország közép-európai és balkáni szövetségeseinek „zsidópolitikájáról”, *Az ellenség megoldja a zsidókérdést* cím alatt a megszállt országok sok tekintetben eltérő lépéseiről a zsidók ellen, a helyi hatóságok deportálásokban játszott különböző mértékű szerepéről. Aly a tudatos náci politika részeként említi, hogy a jogfosztott, deportált zsidók vagyona egy részét a helyi lakosság széthordhatta, megszerezhetette, mondván, aki ebbe belekompromittálódott, garantáltan nem bánta, ha az egykori zsidó szomszédok végleg eltűnnek.

Alynak az antiszemitizmusra racionális okokat kereső, funkcionális szemlélete nem ad egyetemes

magyarázatot a modern kori zsidóellenességre. Az antijudaizmus emócióinak, a hiteknek és tévhiteknek jócskán maradt szerepük, mint ahogy a modernitásban hatékonyan működő összeesküvés-elméletekről sem lehet megfeledkezni. A 20. század elején a galíciai, oroszországi, az orosz–lengyelországi gettókbán, stetlekben élő, jiddis nyelvbe bezárt nyomorgókra nyilván nem áll, amit az asszimilálódó, sikeres, feltörekvő zsidókkal szembeni irigységről ír a könyv. Ugyanígy, a sztálini Szovjetunió orosz nacionalizmusát, zsidóellenes megnyilvánulásait, amelyekről szintén szó esik, a sok tekintetben Európához hasonló tünetek ellenére (például a Birobidzsánba telepítés szándéka), szintén nehéz volna féltékenységgel, irigységgel vagy a vagyonszerzés pragmatizmusával magyarázni. Mint annyi más esetben, itt is (kölsönözve Kovács András antiszemitizmusról szóló könyvének címét) a kéznél lévő idegenként „használták” a zsidóságot.

A könyv néhány magyar vonatkozású információja téves. A Tanácsköztársaság utáni fehérterror antiszemitizmusáról szólva nem lett volna szabad a Dunát hosszan torlaszoló zsidó tetemekről, máshol az ötezer, köztük háromezer zsidó áldozatról írni, mert ez megalapozatlan, a két háború közötti emigráció szövegének, becslésének átvétele. Ha a valóságnak megfelelően néhány száz meggyilkoltról esne szó, akkor sem látszana másnak az antiszemitizmus. Ehhez képest apróság, hogy a zsidótörvényeket megszavazó kisgazdapártot, de 1945 utáni utódját sem lehet nyugati orientációjúnak nevezni, pontosabb lenne a harmadikutaság említése. Az ilyen hibák

feltehetően javíthatók lettek volna, ha a kiadó jelzi őket a szerzőnek.

Ez azonban már a könyvvel való egész „bánásmódot” érinti. A mű olyan állapotban került az olvasó kezébe, mintha a fordító munkapéldánya lenne, nem látszanak a szerkesztés nyomai, mint ahogy a fordító és a korrektor mellett nem is szerepel szerkesztő neve. A fordítás tetten érhető döccenéseit egy szerkesztő könnyen kiszűrhetette volna, nyilván kihúzza a fordító munkája nehézségeit ecsetelő előszavában leírtakat, így például azt, hogy a „szociális” és „társadalmi” szavak magyar használata gondos mérlegelést kívánt, hiszen a társadalomtudományi művek fordításában bevett gyakorlatról van szó. Nem a fordító hibája, hanem a szerkesztés hiányának következménye, hogy a szövegben eredeti nyelven és []-ben fordításban is szerepelnek olyan újságcímek, mint a *Neue Züricher Zeitung* és hasonló, vagy olyan kifejezések, mint Német Birodalom, Harmadik Birodalom, birodalmi kancellár, Reichstag, *Mein Kampf* stb. A főszövegben minden előfordulásnál ott sorakozik, szintén []-ben a nevek és helynevek minden fellelhető változata, holott a *Hely- és névmutatóban* az ilyesmi szokványosan és egyszerűen megoldható. Kár, hogy a Goethe Intézet által támogatott megjelentetés méltánylandó szándékával együtt ez az invenciózus, gondolkodásra serkentő, adatgazdag könyv nem kapta meg a kellő kiadói gondosságot is.